

9. Кавера Н.В. Семантична типологія предикативів стану: дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Кавера Наталія Вікторівна. – К.: 2007. – 201 с.
10. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л.О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 127 с.
11. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
12. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. II. Синтаксис. – 408 с.
13. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 709 с.
14. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гулянич, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 669 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.

The article characterizes one-component adverbial sentences as a separate type of sentences due to morphological expression of its main part, is proved the isolation of main functional varieties of adverbial sentences with semantic outer voice in Ukrainian language, is explained the semantic filling of adverbial part of their compound main part.

Key words: one-component adverbial sentences, adverbs with semantic of outer voice, functional varieties of one-component adverbial sentences, predicates of outer voice, subject of outer voice.

І. Я. Завальнюк

ОБНОВЛЕНА СТИЛІСТИЧНА КОНОТАТИВНІСТЬ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано стилістичні риси складносурядних речень, виявлені на матеріалі українського газетного мовлення початку ХХІ ст. З'ясовано причини оновлення створюваної ними стилістичної конотативності, проаналізовано усталені й нові сполучники, а також допоміжні лексичні та граматико-стилістичні засоби.

Ключові слова: складносурядне речення, предикативні частини, єднальні, протиставні, зіставні, розділові, градаційні та приєднувальні семантико-синтаксичні відношення, сурядні сполучники, оновлена стилістична конотативність.

Складносурядні речення як об'єкт дослідження поставали в різних аспектах: формально-синтаксичної будови й структурно-семантичної типології [6; 2 та ін.], семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в їхньому складі [13; 5], стилістичної та комунікативної природи складносурядного речення [1; 14; 12]. Водночас питання функціонально-семантичної організації й комунікативного оформлення складносурядних речень у різних стилях мови досліджено недостатньо: більш вичерпно їх проаналізовано в науковому стилі української мови [9; 7; 11; 3]; коротку характеристику складних речень, уживаних у періодичній пресі певного періоду й інформаційних текстах, подано в працях М.А. Жовтобрюха та М.С.Ковальчука [8; 10]. Досліджень стилістики складносурядного речення в сучасному газетно-публіцистичному стилі поки що немає, що й надає нашій науковій розвідці *актуальності*.

Метою пропонованої статті є аналіз функціонально-стилістичних і структурно-семантичних особливостей складносурядних речень, уживаних в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. Її *завдання*: 1) виокремити основні функціонально-семантичні різновиди складносурядних речень; 2) виявити міжстильову взаємодію сурядних сполучних засобів, нові тенденції в їхньому функціонуванні; 3) простежити специфіку створення стилістичних конотацій предикативними частинами складносурядного речення разом зі сполучниками та іншими лексико-семантичними й структурними елементами досліджуваних синтаксичних одиниць у мовленні української преси початку ХХІ ст.

Об'єктом дослідження є типові різновиди складносурядних речень, дібрані з українського газетного мовлення означеного періоду.

Предмет аналізу становлять нові тенденції функціонування згаданих речень, їхня семантична й функціонально-стильова диференціація та актуалізовані засоби поєднання предикативних частин.

Матеріалом для дослідження обрано близько 200 складносурядних речень, дібраних з українських газетних текстів початку ХХІ ст.

Засоби для вираження багатоманітності об'єктивних відношень, що відображаються в людській свідомості, не завжди дають змогу точно визначити характер взаємозалежності явищ позамовної дійсності, – вважає А.П. Коваль, – тому кожен із стилів мови спеціально добирає і комбінує синтаксичні конструкції, тобто створює власний запас виражальних засобів [9, 163]. Газетно-публіцистичний стиль добирає їх, спираючись на специфічну реалізацію функції впливу, зорієнтовану на посилення його емоційного стрижня, висловлення авторського ставлення до повідомлюваного й отримання схожої зворотної реакції щодо поданої інформації. Створювати в контексті різнобічні стилістичні відтінки нерідко допомагає й складносурядне речення. Саме складні речення, на думку В.С. Ващенко становлять „органічну ланку в цілій системі тонких стилістичних засобів“ [1, 116] і навіть стилістично розмежовуються, зокрема складносурядні речення „відзначаються стилістичною легкістю, образністю та художньою енергійністю“ [1, 117].

Цей тип синтаксичних одиниць в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. помітно активізується й пронизує не лише художньо-публіцистичні, а й інформаційні жанри, донедавна обмежені на складносурядні речення в цілому і водноманітнені щодо способу оформлення зв'язку між предикативними частинами [10, 150 – 151]. Така активність у використанні згаданих синтаксичних побудов, на нашу думку, спричинена загальною тенденцією до посиленої експресивізації сучасного українського газетного мовлення, у якому складносурядні речення „комфортно приживаються“ через їхню здатність різнобічно передавати „складні явища, тематично поєднані, зближені загальним описом“, поширювати, розгортати, увиразнювати ці описи [1, 117]. У публіцистичному стилі, зокрема в газетному мовленні, елементи опису як типу мовлення втілюються у всі жанрові різновиди, бо навіть констатацію подій в інформативних жанрах – дописях, повідомленнях, оглядах тощо – сучасні журналісти подають крізь призму описових характеристик, використовуючи цілу гаму модальних, подекуди метафоричних чи метонімічних значень, яку нерідко виражають саме складносурядні речення. Пор.: (нарис) *Годинна прогулянка Десною – і ти вже не метушливий і знервований міський житель, а ладен любити весь світ і бути щасливим без причини...* (Голос України, 27.05.2008, с.2); (допис) *Його голос*

ескізно вимальовував мелодію, а скрипка намагалася її повторити (Культура і життя, 18.10.2006, с.2); (політичний огляд) Хмара невизначеності накрила гілки влади політичними та економічними ризиками, але цього тижня тільки покращало (Голос України, 28.02.2006, с.8).

Як слушно зауважує Г.М. Глушкова, сурядний зв'язок, що характеризує синтаксичні відношення між частинами складносурядного речення, передбачає їхню рівноправність, що виявляється лише на синтаксичному рівні. Щодо змістових відношень між частинами, то тут можуть бути найрізноманітніші варіанти: і відносна самостійність окремих частин, і взаємозумовленість [2, 9]. Сьогодні в українському газетному мовленні спостерігаємо переважання складносурядних речень із взаємозумовленими предикативними частинами, оскільки ними легше передати складну гаму людських емоцій, значеннєвих відтінків, створити ефективний інформаційно-комунікативний простір. Так, за останнє десятиліття істотно активізувалися складносурядні речення з єднальним сполучником *і* між предикативними частинами, причому ті з них, у яких до єднального значення долучаються відтінки інших значень – наслідкові, причинові, умовні, часові тощо. Найуживанішими є складносурядні речення з двома предикативними частинами, які перебувають між собою у причиново-наслідкових або умовно-наслідкових відношеннях, що, безперечно, має своє пояснення: друга частина таких речень пов'язана здебільшого зі значенням результативності, висновку, який випливає зі змісту першої частини, що важливо в газетному мовленні за нагальної потреби актуалізації сказаного, швидкого позитивного чи негативного завершення висловлення, надання йому емоційного висновкового струменя тощо. Напр.: *Часи змінилися, і з ними змінилися і ми* (День, 22.01.2008, с.12); *Минуло п'ять років реалізації цього закону, і можна підвести деякі підсумки виконання згаданої програми* (Культура і життя, 07.05.2008, с.4); *На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства наш інститут узав ініціативу в свої руки, і ми досягли високого рівня* (Україна молода, 14.05.2008, с.3); *Бог дав йому сили зілювати людей – і він той Божий дар береже...* (Молодь України, 04 – 08.09.2008, с.23). Причиново-наслідковий тип складносурядних речень А.П. Грищенко пропонує називати результативно-висновковим, зважаючи на домінування означеного вище значеннєвого відтінку [6, 27], а універсальність уживання сполучника *і* для вираження багатьох єднальних значеннєвих відтінків вважає яскравою ілюстрацією принципу економії в мові, адже „диспропорція між значною кількістю можливих відтінків у відношеннях між змістом структурних частин складносурядних речень, зокрема єднальних, нейтралізується тим, що носії мови, використовуючи один сполучник, можуть виражати різні відношення, використовуючи для цього сукупність усіх формально-граматичних ознак, властивих складносурядним реченням“ [6, 33 – 34]. Речення такого типу виявляють особливу експресію в ролі заголовків газетних публікацій, як-от: *Тиждень під дзеркалом – і ти у списку!* (Україна молода, 29.02.2008, с.2). Експресивну наснаженість поданої реченнєвої ілюстрації підсилює пунктуаційний знак – тире та інтонаційна пауза, спричинена опущенням лексичних елементів не лише для спрощення речення, а й для реалізації рекламної функції заголовка, тобто його здатності привернути увагу реципієнта ємною, енергетично сильною актуалізацією змісту. Такі заголовки – нове явище в мовленні мас-медіа, породжене життям і підвищеними смаками сучасної читацької аудиторії.

В українському газетному мовленні початку ХХІ ст., переважно в інформативних його жанрах, спостерігаємо тенденцію до точного, чіткого вираження синтаксичних відношень між предикативними частинами у складносурядному реченні. Конкретизаторами і водночас стилістичними увиразнювачами результативності, констатаційної висновковості слугують прислівники *тому, того, через те, через це, саме це*, які разом із сполучником *і* виступають як сполучникові комплекси. Пор.: *Українська мова сповнена поетичної грації і чарівності, і тому досить важка для перекладу* (Літературна Україна, 16.04.2008, с.5); *Українці у Москві відзначились своєю культурою, і через це їх винували у вільнотстві* (Україна молода, 02.03.2006, с.21); *Гуманітарний потенціал нації має бути головною продуктивною силою українського суспільства, і саме це забезпечить наше динамічне входження в авангардні ряди цивільного розвитку* (Літературна Україна, 03.04.2008, с.3).

Відчутно розширюється функціональний діапазон єднальних сполучників за рахунок вживання сполучника *й* як фонетичного варіанта єднального сполучника *і* в ролі засобу поєднання сурядних частин у складносурядному реченні. У такому разі до власне єднальної функції, що його виражає складносурядне речення, додається евфонічна функція, реалізація якої є іманентною ознакою української мови, зокрема її звукового ладу. Приємно констатувати, що сучасні газетні контексти від цього лише „виграють“, бо набувають стилістичної легкості, розкутості у вимові фраз. Пор.: *Усі були в процесі, й опорна схема ожила* (Дзеркало тижня, 15.03.2008, с.3); *Президент підписав указ щодо декриміналізації, й акценти, донедавна значущі, тепер змістилися в інший бік...* (Експрес, 25.05.2008, с.19). Подані ілюстрації підтверджують доречність міркувань М.М. Пещак, яка наголошувала, що при вмілому вживанні складносурядних речень висловлення „стають плавними, милозвучними, а їх зміст добре упорядкованим і легкосприйним“ [12, 60].

Найпоширенішою групою складносурядних речень у мовленні української преси початку ХХІ ст. є складносурядні речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами. Вони зазвичай слугують засобом вираження думки, основою якої є зіставлення низки ознак переважно двох фактів. „Основну роль у створенні протиставних відношень, – зауважує Н.П. Гудименко, – відіграють антонімічне протиставлення лексичних засобів й однаковий тип структури предикативних частин“, а також помітний збіг вищо-часових і модальних значень предикатів [7, 64–65]. На протигагу газетному мовленню радянського періоду, де в інформаційних текстах найактивніше функціонував протиставно-зіставний сполучник *а* як засіб зв'язку між предикативними частинами [10, 151], нині надають перевагу протиставним складносурядним реченням із сполучником *але*, що найзагальніше передає протиставне значення: *Ми можемо бути в цьому списку, але Лавра може стати бутафорією натуральних розмірів* (Урядовий кур'єр, 05.02.2008, с.8); *Є норма про 50-відсоткову квоту українського національного продукту, але й сьогодні не вихають суперечки* (Експрес, 28.05.2008, с.19); *Новачки опинилися серед гравців, але ніхто з них не відчував себе ніяково* (Культура і життя, 23.04.2008, с.10); *Тут поки що йдеться про хаотичний туризм, але наявні потужні можливості для слалому, гірських сходжень та оздоровлення на каменях з історією на мільйони років* (Україна молода,

27.06.2008, с.19); *Серед більш як шести сотень прислів'їв, розміщених у збірці, є народні вислови різноманітної тематики, але всі вони влучні, мудрі, дотепні, витончені, високодуховні...* (Вінниччина, 30.01.2007, с.4).

Не поступається йому в активності й протиставний сполучник *проте*, що засвідчує тенденцію до надання переваги органічнішому для української мови сполучникові (пор. зі сполучником *однак*), напр.: *Сперечалися довго, проте до єдиної думки члени комісії все одно не дійшли* (День, 11.02.2008, с.2); *Такі товари не мають кримінального відтінку, проте вони не повинні переміщуватися через кордон* (Дзеркало тижня, 15.03.2008, с.3); *На останніх хвилинах гри команди могли обмінятися голевими епізодами, проте вдало зіграли голкіпери* (Спортивна газета, 29.05.2008, с.2); *Аграрії хотіли привезти до будинку уряду трактори, проте їх не пустили в центр столиці* (Україна молода, 12.04.2008, с.21); *Зловмисники, найімовірніше, заїжджі, проте вони добре орієнтувалися в приміщенні* (Голос України, 27.05.2006, с.3); *До переходу на євро готуються Польща, Чехія та країни Балтії, проте економічна криза істотно загальмувала цей процес* (Високий замок, 15.01.2009, с.5).

Сполучник *однак* тепер використовують обмеженіше, що відбиває, на думку К.Г.Городенської, „намагання дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови *однако*“ [3, 8], чого не скажеш про його фонетичний варіант *одначе*, який сьогодні переважає з тих самих причин, що й сполучник *проте*, до того ж, він надає висловленням стилістичного відтінку розмовності, невимушеності. Пор.: *Перелік відкриттів і винаходів довгий, однак важливим напрямом діяльності Академії „було підвищення рівня координації фундаментальних досліджень у країні“* (Урядовий кур'єр, 12.04.2008, с.12); *Голова обласного „парламенту“ намагалася вирівняти гострі кути, однак вона не могла не висловити занепокоєння стосовно системи* (Україна молода, 05.05.2008, с.4); *Спробували одесити найменувати її архітектурним пам'ятником, однак цей варіант „нагорі“ не пройшов* (Культура і життя, 19.03.2008, с.13); *На жаль, до школи вона не ходила, однак дівчинка була дуже дотепливою і самотужки навчилася грамоти* (Газета по-українськи, 19.03.2008, с.13); *Мета Метричної конвенції залишається важливою і сьогодні, однак протягом останніх 130 років у світі відбулися значні зміни* (Новини Вінниччини, 18.05.2008, с.6); *Сьогодні законом передбачено близько 50-ти видів пільг для потерпілих від аварії на ЧАЕС, однак виконання намічених планів можливе лише за умови ритмічного та повного фінансування* (Факти, 18.04.2008, с.5).

В оформленні протиставних складносурядних речень з відтінками наслідку, компенсації, допустовості спорадично використовують й інші протиставні сполучники, зокрема *а, та* (зі значенням *але*), *так, зате, тільки, лиш*. Найактивніше з них уживають сполучник *а*, напр.: *Просто потоки були перелиті з однієї склянки в іншу, а реально на бюджеті це не позначилося* (Дзеркало тижня, 15.03.2008, с.5); *Ансамбль пісні і танцю кримських татар „Гузель-Крим“ з міста Мелітополя зачарував танцювальними орнаментами, а їхня землячка Анжеліка Дарій – красою індіїського танцю* (Культура і життя, 18.10.2006, с.7); *Одні будували, а інші руйнували рідну державу* (Літературна Україна, 10.02.2008, с.1); *Фермерські господарства мають свою юридичну службу, а пересічний громадянин при тій біганині часто-густо ризикує бути обдуреним яким-небудь клерком* (Подільська зоря, 29.05.2008, с.3). Інші сполучникові засоби зв'язку між частинами складносурядного речення засвідчені поодинокими виявами. Стилістичне забарвлення речень зі сполучником російської мови *да* характеризують як розмовне [14, 34]. Аналогічне спостерігаємо і в українській мові зі сполучниками *та, так*, напр.: *Було подано понад 600 заяв, та багатьом довелося відмовити через неспроможність Міністерства освіти вчасно виділити обіцяні кошти* (Україна молода, 26.06.2008, с.2); *Деякі „патріоти“ й говорили б „державною“, так вона їм важко дається...* (Урядовий кур'єр, 06.04.2008, с.17). Стилістична спроможність сполучника *зате* виражати протиставно-компенсаційний, а сполучників *тільки, лиш* – протиставно-обмежувальний відтінки стає дедалі помітнішою, напр.: *...Жодної оселі ніхто не зводив, зате покинутими залишилися половини будинків* (Вінниччина, 18.01.2008, с.6); *Через оригінальні інтерпретації публіка підспівувала обережно, зате на повну силу весь зал хором заспівав із Табаковим традиційну версію „Бог ся рождає“* (Високий замок, 15.01.2009, с.8); *На перший погляд завдання видавалось легким, тільки не кожен міг з ним справитись* (Вінниччина, 14.02.2008, с.7); *Після літнього відпочинку пігментні плями можуть з'явитися як на тілі, так і на обличчі, лише причини їхньої появи можуть бути різними* (Молодь України, 04–08.09.2008, с.17).

Подекуди у використанні протиставних складносурядних речень спостерігаємо інноваційні прийоми посилення експресивності й дієвості газетного викладу, як-от обігравання лексичних одиниць, коли сполучникові, окрім звичайної функції зв'язку предикативних частин, надають здатності виконувати допоміжну експресивно-видільну функцію. Утворені в такий спосіб речення не можуть не інтригувати, тому-то вони дедалі впевненіше проникають до заголовкових комплексів, заступаючи собою зневиразнені в експресивному плані структури, напр.: *Спростували абияк, а насправді було так...* (Подолія, 23.01.2007, с.3); *Уміють балотуватися, та не всі вміють домовлятися* (Україна молода, 07.02.2008, с.4).

Останнім часом помітна тенденція до створення семантичної симетричності компонентів протиставлення структурно й лексико-семантичною однотипністю предикативних частин й особлива активізація цієї тенденції в газетних заголовках. Здебільшого натрапляємо на антонімічні асоціативно співвіднесені семантичні компоненти (їх виокремлено жирним шрифтом – І.3.), нерідко підсилені повторами інших стрижневих лексем (їх підкреслено – І.3.) для відтворення суб'єктивно-оцінних інтенцій автора публікації. Пор.: *Хтось знаходить, а хтось втрачає* (Голос України, 13.04.2006, с.2); *Хтось втрачає, а хтось знаходить* (Голос України, 11.05.2006, с.2); *Зірки підробляють на рекламі, а реклама на них заробляє* (Голос України, 12.04.2006, с.16). Такі структурно рівні заголовкові комплекси сприймаються легко, швидко й неодмінно зацікавлюють.

Зіставлення як мовна категорія, а саме як логіко-мовленнєвий концепт, реалізований у певних мовних формах за допомогою граматичних і лексико-семантичних чинників [5, 1], так само, як і раніше, активно репрезентує себе в складносурядних реченнях, уживаних на шпальтах сучасної української преси. Ці речення „повідомляють про факти, дії, які відбуваються одночасно чи послідовно в плані їхнього зіставлення“ [10, 151] і поширені в усіх, без винятку, газетних жанрах. Основним формальним показником їхньої суурядності слугує універсальний сполучник *а*, який разом із лексичними елементами – тими самими, схожими чи протилежними за змістом словами й словосполученнями –

увиразнюють зіставлення, створюють яскраво виражений паралелізм частин складносурядного речення, що виявляє себе ще й у послідовності слів у частинах, в однаковому морфологічному вираженні членів речення [14, 38], лексичній редукції чи займенниковій компенсації повторюваних слів тощо, напр.: *Великих українців знищувала імперія Романових, а малі українці боролися між собою* (Літературна Україна, 10.01.2008, с.1); *Сільська постійність завжди дає людині натхнення природи бути собою, а от міська тимчасовість дозволяє лише примоститися скраєчку, спродатися, змурувати моста та й понести зароблене до родинного гнізда* (Молодь України, 22 – 28.06.2006, с.19); *Після вечірнього освячення води господар знову ритуально вносив до хати дідуха й поміщав його на покуті, а господиня готувала кутю* (Високий замок, 15.01.2009, с.2); *У мінусі залишилася легка промисловість, а обвал ринку сухого молока призвів до суттєвого здешевлення сировини* (Новини Вінниччини 28.05.2008, с.2).

Почастішало експресивне вживання в одній із предикативних частин зіставного складносурядного речення фразеологічних одиниць, що уможливило процес надання художньо-образних конотацій звичайним подіям, явищам й інтенсифікує загальну виразність синтаксичної одиниці, напр.: *Дії її [Ю. Тимошенко] недругів викликають зворотню реакцію, а Секретаріат робить Президенту ведмежу послугу* (Вінниччина, 26.03.2008, с.1); *У Каунасі вже висіли афіші про виставку, а в Ялті у майстра опускалися руки від розпачливого споглядання за чотирма важкими коробками свого товару* (Експрес, 28.05.2008, с.19).

Наявність у зіставних складносурядних реченнях оцінного компонента, на думку М.М. Греб, зумовлює їхнє широке використання у різноманітних мовленнєвих контекстах (осуду, схвалення, погрози, нарікання тощо) [5, 12], а також у заголовкових комплексах, які слугують організаторами процесу читання публікації, мотиваторами послідовності й черговості споживання інформації читачем. Наприклад, у заголовку *Соціалісти зекономили на харчах, а комуністи не шкодували нарікань на адресу лідерів* (Молодь України, 04 – 08.10.2007, с.13) автор „ситуацію із соціалістами“ маркує як позитивну, а іншу – „з комуністами“ – як негативну. Таке стилістичне маркування, досягнуте прийомом зіставлення, спричиняє певну реакцію слухача, зацікавленого в поглибленні інформації, а отже, в прочитанні статті.

У мовленні сучасних українських газет обмеженіше функціонують розділові складносурядні речення, і то переважно в жанрах нарису, репортажу та інтерв'ю, де використовують розлогі описи, коментування, міркування. Такі синтаксичні одиниці надають оповіді стилістичного відтінку гнучкості. Їх уживають за потреби схарактеризувати послідовну зміну подій, перерахувати несумісні явища, вилучити певні події з кількох можливих, висловити припущення, сумнів та ін. Обмеженість їхнього використання в різних стилях мови М.М. Пешак пояснює не змістовою значущістю, а тим, що вони „вимагають особливої організації вираження думки“ [12, 74]. „На противагу єдналим і зіставно-протиставним реченням, які, на думку А.П. Грищенка, з логічного погляду являють собою так звані кон'юнктивні судження, розділові складносурядні речення інтерпретуються в логіці як диз'юнктивні (розділові) судження“ [6, 137]. Ознакою розділових суджень у згаданих реченнях сучасної української преси слугують здебільшого сполучники *або*, *або... або*, а предикативні частини відтворюють розділовість у поєднанні зі взаємоусуненням чи чергуванням подій, напр.: *Рослини підживлюються у міжряддях на відстані 20 – 25 см, або ж добрива вносять під кожну рослину на глибину 10 – 12 см* (Подільська зоря, 29.05.2008, с.4); *Кандидати на мерство або недооцінили столичного виборця, або вони не вникали в суть загрози* (День, 22.05.2008, с.1); *Або стійки перепинали шлях м'ячеві до сітки, або самі бомбардири стріляли повз ціль* (Спортивна газета, 28.05.2008, с.2); *Або ти заплатив на кордоні, або ти маєш усі шанси не заплатити податки ніколи* (Дзеркало тижня, 15.03.2008, с.3).

За спостереженнями дослідників, в українській науковій мові розширює своє вживання розділовий сполучник *чи*, що спричинено двома тенденціями: тенденцією до „відсвіження, урізноманітнення традиційних наборів виражальних засобів“ і тенденцією до актуалізації, повернення „до широкого вжитку функціонально рівнозначних до використовуваних досі сполучників, передусім тих сполучників, що становлять морфолого-синтаксичну специфіку української мови“ [3, 8]. Тенденцію до ширшого вживання сполучник *чи* виявляє і в сучасному газетно-публіцистичному стилі мовлення в ролі сполучного засобу між предикативними частинами складносурядного речення із семантикою вибору одного можливого варіанта з двох, напр.: *Праця тобі набридла, чи колектив не влаштовує?* (Газета по-українськи, 28.05.2008, с.2); *Можна ще скільки завгодно глузувати над цим, чи пора вже всерйоз бити тривогу?* (Сільські вісті, 16.03.2007, с.1).

У художньо-публіцистичному жанрі нарису та сюжетному репортажі чи репортажі-роздумі активніше функціонують розділові складносурядні речення, предикативні частини яких поєднуються розділовими повторюваними сполучниками зі значенням сумніву, непевності (*чи то ... чи то, не то ... не то*) або чергування, повторення (*то ... то*), що засвідчує наявність у мовленні сучасних українських газет яскраво вираженого розмовного стильового відтінку. У такий спосіб журналісти створюють емоційні контексти, бо неточність сприйняття перерахованих явищ у них привертає увагу, спонукає до роздумів найвибагливіших читачів. Пор.: *Чи то дзвінка пісня лилася у нашому домі, чи то просто тиша панувала...* (Літературна Україна, 14.03.2008, с.9); *Чи то вони дбають про власні інтереси, чи то хтось сторонній перешкоджає їхній роботі?* (Вінниччина, 23.04.2008, с.5); *Щось наче не то змінилося у їхніх стосунках, не то вони стали дорослішими* (Літературна газета, 14.02.2008, с.4); *То „народні виборці“ роблять усе по-своєму, то їхня діяльність полягає лише в самій присутності депутата* (Вінниччина, 23.04.2008, с.4).

У ролі заголовків розділові складносурядні речення вживаються досить рідко, проте стилістично ємно, через замовчування якихось компонентів змісту, чим досягають ефекту несподіваності, викликають зацікавлення реципієнта. Пор.: *Чи то примари, чи здалося...* (Голос України, 22.01.2008, с.13); *То дах обвалився, то балкон упав...* (Голос України, 08.02.2008, с.14).

Структура і семантика градаційних складносурядних речень також зазнає істотного впливу з боку їхньої комунікативної організації в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. З приводу комунікативної спрямованості згаданих структур Т.М. Спільник зазначає: „Мовець, піклуючись про свої інтереси як автора висловлення, намагається сформулювати свої думки так, щоб не тільки донести до слухача сутність повідомлення, а й справити певне враження,

надати висловленню переконливості. Прагнення досягти комунікативної мети мовець реалізує у своєрідний спосіб: він співвідносить зміст першої і другої частин як необхідний і достатній [13, 5]. Саме таке співвіднесення й визначає сутність градаційного відношення в найуживаніших на сторінках сучасних українських газет типах градаційних складносурядних речень, оформлених за допомогою парних сполучників *не тільки... а й, не тільки... але й, не лише... а й, не лише... але й*. Щоправда, варто зауважити, що два останні сполучники істотно домінують над двома першими, що, на нашу думку, засвідчує тенденцію до українізації газетного мовлення, повернення до активного вжитку її іманентних сполучних засобів. Пор.: *Прихильники відстоювали свої позиції не тільки перед клієнтами, а й у боротьбі з місцевою владою вони не піддавалися* (Україна молода, 12.04.2008, с.9); *Тут на захист стали не тільки чеський уряд, але й авторитетні німецькі археологи мали великий вплив на гітлерівське керівництво* (Культура і життя, 14.11.2007, с.5); *На черговій персональній виставці Можаровського районного масштабу демонструвались не лише вироби майстра із дерева, а й були представлені його живописні полотна* (Культура і життя, 12.12.2007, с.6); *Утім сучасний стан Моринців – це дзеркало українського села не лише на Черкащині, а й по всій державі ми спостерігаємо такий занепад* (Україна молода, 26.03.2008, с.7); *...Земля під Старим Кримом зберігає не лише монети найдавніших часів, а й багато інших реліквій дедалі частіше знаходять у цих краях* (Літературна Україна, 04.09.2008, с.8); *І вирішувати треба не лише за себе, але й заради майбутнього дітей та онуків наших потрібно працювати* (Сільські вісті, 20.01.2009, с.4); *Відреставровано не лише унікальний за своїми акустичними властивостями старий зал, але й добудовують уже нові приміщення* (Вінниччина, 23.01.2008, с.2).

З тих самих причин обмежене використання має градаційний сполучник *не стільки... скільки*, замість якого вживають органічніший для української мови сполучник *не стільки... як*, пор.: *Вчинок Олександра Мороза був не стільки гріхом проти моралі (отут Сан Санич далеко не оригінальний), скільки це був гріх проти реальної політики в демократичній державі* (Українська газета, 11 – 17.10.2007, с.4); *Виробництвом доїльних апаратів не стільки забезпечили потреби експорту, як у підприємства з'явилися потенційні можливості демонстрування власної продукції на відомій міжнародній виставці в Ганновері* (Урядовий кур'єр, 03.10.2008, с.18).

Помітна тенденція до дедалі ширшого вживання в українському газетному мовленні означеного періоду аналітичних градаційних сполучників, маркованих як розмовні (*не те що... а, не те що... а й*), напр.: *Виявляється, все місто потопав в садах і відповідно духмяніє не те що запахами, а просто-таки нектаром живляться відпочивальники Старого Криму* (Літературна Україна, 04.09.2008, с.8); *Перші дні відвідувачі були не те що здивовані, а їхнє захоплення від виставки картин дітей-інвалідів не мало меж* (Вінниччина, 11.02.2008, с.3); *Керівництво забороняло не те що торкатися, а й сфотографуватися на тлі кубка уболівальники не могли* (Спортивна газета, 11.05.2008, с.7). Специфічна семантична структура складносурядних речень градаційного значення – містити потрібний мінімум інформації у першій предикативній частині й аргументувати, укладати інформативний контекст у другій предикативній частині – спричиняє активне використання цих конструкцій в інформативних міні-жанрах: дописах, політичних коментарях, спортивних оглядах тощо.

Приєднувальні складносурядні речення у мовленні української преси початку ХХІ ст. – дуже поширене явище, спричинене бажанням автора публікації не лише передати певний стан речей об'єктивного світу, а й у процесі міркувань доповнити, поглибити повідомлення для досягнення запланованого комунікативного ефекту. Предикативні частини в приєднувальному складносурядному реченні найчастіше поєднують за допомогою приєднувальних сполучників *і (й), та й, а також*, напр.: *Але цього разу немає іншої ради, й наступного буде те саме* (Україна молода, 24.03.2006, с.21); *Нині в державі таких коштів немає, та й вони не з'являться найближчим часом* (День, 18.10.2007, с.17); *Місцеві жителі радіють молодим деревцям, та й нові робочі місця з'явилися* (Новини Вінниччини, 28.05.2008, с.2); *На зборах власники клубів прийняли статут майбутньої прем'єр-ліги, а також вони обрали виконувача обов'язків президента на найближчі два місяці* (Газета по-українськи, 29.05.2008, с.7). Із семантико-стилістичного боку такі речення відразу виокремлюються на тлі звичайних складносурядних речень передусім „способом відображення відношень між компонентами“ [9, 172]. У сучасному українському газетному контексті вони стилістично марковані розмовністю, динамікою висновковості, а тому, подібно до градаційних складносурядних речень, переважають у вузьких інформаційних жанрах: дописах, оглядах, коментарях.

Отже, в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. складносурядні речення набувають виразної стилістичної конотованості, що виявляється у їхньому призначенні поширювати, увиразнювати описові характеристики явищ навколишньої дійсності та у використанні сполучних засобів для поєднання сурядних частин. Найуживанішими в різножанрових газетних текстах є протиставні складносурядні речення, дедалі ширше використовують єдальні складносурядні речення з причиново-наслідковими та умовно-наслідковими відтінками. Обмеженіше функціонують розділові складносурядні речення, що спричинено їхньою лінгвостилістичною природою альтернативності та чергування подій. Зіставні складносурядні речення мають найбільший експресивний потенціал у заголовкових комплексах, де вони створюють специфічну стилістичну енергетику. Градаційні та приєднувальні складносурядні речення зазнають найбільшого функціонально-стилістичного оновлення через власну комунікативно-стилістичну природу слугувати ємним засобом вичерпності інформації в міні-жанрах допису, огляду, коментарю.

Оновлену стилістичну конотативність складносурядних речень, спричинену життєвими реаліями, принагідно поглиблюють допоміжні засоби – фразеологічні одиниці, метафоричні та метонімічні слововживання, особливості словопорядку, повторення стрижневих лексем, обігравання лексичних одиниць тощо.

Функціонально-стилістичні зміни у використанні сполучникових засобів складносурядних речень зумовлені намаганням журналістів повернути до активного вжитку національно-самобутні сполучники, поповнити арсенал сполучникових засобів газетно-публіцистичного стилю художньо-розмовними функціональними заміниками, які належно конкурують із раніше вживаними сполучниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В.С. Стилистика речення в українській мові / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
2. Глушкова Г.М. Структурно-семантичні типи сурядності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / Г.М. Глушкова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
3. Городенська К.Г. Функціональні зони сполучників в українській науковій мові / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність: [зб. наук. праць / наук. ред. Симоненко Л.О.]. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. УІ. – С. 7 – 13.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови: Сполучники/Катерина Городенська. – К.-Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340с.
5. Греб М.М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення в складних конструкціях сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / М.М. Греб. – Х., 2005. – 20 с.
6. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А.П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1969. – 155 с.
7. Гудименко Н.П. Сложные предложения с союзом „и“ в научной речи / Н.П. Гудименко // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. – М.: МПТИ им. В.И. Ленина, 1975. – С. 53 – 71.
8. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)/М.А. Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1970. – 303с.
9. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту/А.П. Коваль. – К.: КДУ, 1970. – 306с.
10. Ковальчук Н.С. Синтаксическая структура предложения в информационных текстах (на материале украинских газет, радио и телевидения): дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.02 / Ковальчук Николай Савельевич. – Днепропетровск, 1980. – 177 с.
11. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К.: Міжнар. фінанс. агенція, 1997. – 303 с.
12. Пешак М.М. Комунікативний синтаксис / М.М. Пешак. – К.: Довіра, 2000. – 150 с.
13. Спільник Т.М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / Т.М. Спільник. – Х., 2004. – 20 с.
14. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения / Н.И. Формановская. – М.: Русск. язык, 1978. – 240 с.

Stylistic features of compound sentences found in the Ukrainian newspaper texts of the beginning of XXI century are analyzed in the article. The reasons of novelty of stylistic connotation created by them are defined; lexical, grammatical and stylistic means of its formation are analyzed.

Key words: compound sentences, predicative parts, joining, compared, separated, gradational and joining semantic and syntactic relations, compound conjunctions, renewed stylistic connotation.

О. Ю. Зелінська

МОВНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ДИРЕКТИВНОСТІ БАРОКОВОЇ ПРОПОВІДІ

З часу існування України як незалежної держави помітно активізувалися лінгвістичні дослідження релігійної літератури. Нині активно триває робота над описом богословської лексики, унормуванням та лексикографічною фіксацією релігійної термінології. З-поміж багатьох інших проблем увагу дослідників привертає такий жанр релігійного письменства, як проповідь. Вивченню мови проповідей присвятили мовознавчі студії С. Богдан [1], С. Деравчук [2; 3], І. Павлова [9]. Наукові праці названих дослідників виконані на матеріалі проповідей, створених новою українською літературною мовою. Також у доробку сучасної лінгвістики є чимало праць, виконаних на матеріалі писемних пам'яток. Проповідям грецько-візантійського типу, вміщених у збірниках «Учительні євангелія», присвятили дослідження У. Добосевич [4], І. Чепіга [10–12], Г. Чуба [13–15]. Вивчалися, хоч і не так всебічно, як традиційні, проповіді нового типу – барокові. І. Чепіга подала загальну характеристику бароковій проповіді – проповіді латино-польського типу – і вказала на її відмінності від традиційної [10; 11]. О. Купчинський охарактеризував мову однієї з барокових проповідей – казання М. Смотрицького [8]. Окремі стилістичні особливості проповіді П. Могили аналізує О. Зелінська [5]. Проте в названих дослідженнях розглянуто не всі лінгвістичні аспекти, що відображають особливості проповідницького твору. У цій статті визначимо мовні засоби створення директивності в бароковій проповіді.

Аналізуючи Учительні євангелія – збірники традиційних проповідей, Г. Чуба відзначає, що директивність є виразною особливістю проповідницького твору. Директивний характер зумовлений прагненням вплинути не тільки на емоції й переконання, а й на поведінку слухача [14, 47]. Найпростішим (і найчастіше вживаним у текстах Учительних євангелій), стверджує дослідниця, є використання дієслів у формах наказового способу. Настанови у формах наказового способу перетворюють їх у своєрідні «правила християнської поведінки». Г. Чуба підкреслює, що залежно від того, в якій особі та в якому числі вживалися імперативи в тексті, вони по-різному впливали на слухача. Форми наказового способу 2-ї особи однини слухач сприймав як безпосередню директиву до дії. Уживання такої форми імперативів актуалізувало окреслювані ними норми та вартості, спрямовуючи їх до кожної окремої людини. Таким чином проповідь перетворювалася у своєрідне звертання до кожного учасника Богослуження [13, 450]. Директивність залишається однією з визначальних рис і в проповіді нового типу – бароковій.

Досліджувані барокові твори демонструють використання тих же мовних засобів створення директивності, що і в традиційних проповідях. Насамперед це імперативні форми 2-ї особи однини, напр.: *Наслѣдуй чѣче Хѣ, пости и ты з нимъ, в оубоѣствѣ и недостаѣку твоѣ* (Рад., Вінець, р҃҃҃҃). Але відзначимо, що барокові проповідники частіше вдаються до ампліфікації, що загалом властиво естетиці бароко, напр.: *Але, чѣче, еще поступуй далѣи при побожности, будѣ) мл(с)рдный на людей убогихъ, спомагай ихъ ялмужною стою ... заховай покору, не погорѣсай людми иныими, не розумѣи о собѣ много ... мѣи послушенство, будь послушный старшому своему ... будь спокойный, живи зѣ) людми иныими вѣ) покою, вѣ) згодѣ, звады и войны не чини противъ людей иныихъ ... будь повстаѣливый, повстаѣайсѣ о(т) учинковъ, о(т) словъ и о(т) помысловъ злыхъ ... старайсѣ, чѣче, при повстаѣливости мѣи иныи добродѣтели ...* (Галаят., Ключ, 189).